

KULTUROWE ASPEKTY ANTROPONIMÓW

Joanna Kuć
Uniwersytet w Białymstoku
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3978-9320>
e-mail: joanna.kuc@uwb.edu.pl

Imię *Maria* w języku i kulturze

The name *Maria* in language and culture

Abstrakt

Imiona są częścią oficjalnych i obyczajowych tradycji każdego społeczeństwa. Zachowują one elementy kultury materialnej i duchowej. W systemie leksykalnym i gramatycznym ujawniają związek genetyczny z ogólnym systemem języka. Imiona funkcjonują w społeczeństwie jako jeden z elementów kultury duchowej narodu. Imię *Maria* pojawia się w swojej pierwotnej funkcji – jako imię, ale również jako tworzywo nazw sekundarnych – nazwisk, nazw geograficznych (miejscowych, toponimicznych), włączając się w onomastykon kulturowy i językowy wielorakimi znaczeniami.

Słowa kluczowe: imię, *Maria*, język, kultura, konotacje

Abstract

Personal names are part of legal and moral traditions of each society. They preserve various elements of material and spiritual culture. A genetic link between names and language manifests itself in the lexical and grammatical system. Names function in society as one of the components of culture. The name *Maria* appears in its original function – as a personal name, but also as a base of secondary names: surnames, geographical names (local, toponyms), participating in the cultural and linguistic onomasticon with multiple meanings.

Key words: personal name, *Maria*, language, culture, connotations

Maria to imię biblijne często nadawane dziewczynkom¹ w krajach chrześcijańskich, także w Polsce. Popularność tę zawdzięcza temu, że nosiła

¹ Zwyczaj nadawanie imienia *Maria* chłopcom powstał w XV-wiecznych Włoszech, por. Matteo Maria Boiardo (1441–1494) – poeta renesansowy, Giovanni Maria Padovano (Gianmaria Mosca 1493–1574) – rzeźbiarz i murator, Jan Maria Bernardoni (Giovanni Maria Bernardoni 1541–1605) – architekt. Zwyczaj ten rozpowszechnił się także w innych krajach, zwłaszcza we Francji i w Niemczech, por. Karol Maria Weber (1786–1826) – niemiecki

je Matka Boża oraz znane postaci z Nowego Testamentu: Maria – siostra Marty i Łazarza; Maria Magdalena; Maria – żona Kleofasa; Maria – matka Marka Ewangelisty; Maria, którą Paweł pozdrawia w liście do Rzymian. Józef Flawiusz, rzymski historyk, wspomina w swoich dziełach aż dziesięć kobiet o imieniu Maria, z których najbardziej znana jest Mariamme, żona Heroda. Imieniem Maria nazwana była także niewolnica koptyjska, którą według tradycji muzułmańskiej otrzymał Mahomet w podarunku od pewnego kupca aleksandryjskiego i przyjął do swojego haremu. Obdarzyła go jedynym męskim potomkiem, Ibrahimem. Uważa się ją za jedną z czterech „niezrównanych kobiet” islamu (Kopaliński 2003: 727).

Pochodzenie i etymologia imienia Maria nie są do końca wyjaśnione; forma pochodzi prawdopodobnie ze zgrecyzowanego hebrajskiego *Miriam*, *Maryam*² (Bubak 1993: 217–219). Bibliści podają kilka różnych jego interpretacji. Przyjmuje się, że pierwotne znaczenie imienia Maria łączy się z apelatywem hebrajskiego pochodzenia *miriem*, *mariam*, które wywodzi się od *marach* ‘być przekornym’ lub ‘być tłustym’, a w dalszym przenośnym znaczeniu ‘być pięknym, wspaniałym’ (Malec 2004: 376). Oba te tłumaczenia nie są w pełni przekonujące, bo trudno sobie wyobrazić, by dziewczynie nadano imię wyrażające przekorę i kłótniwość, zaś co do drugiego objaśnienia – nie można się zgodzić, iż Maria oznacza osobę otyłą, i wobec tego – w mniemaniu Wschodu – piękną, ponieważ słowa *mara* ‘być tłustym’ używano tylko w odniesieniu do zwierząt, a nie do ludzi. Etymologicznie imię to łączy się także z akadyjskim słowem *mariām*, co znaczy ‘napawa radością’ i w greckiej wersji Nowego Testamentu występuje forma *Mariám*. Najnowszą interpretację tego imienia ogłosił w latach czterdziestych XX w. ksiądz Alfons Klawek, biblista, badacz imion biblijnych, który potwierdził, że *marjam* to dawne imię kananejskie (semickie). W pierwszej zgłosce *mar-* tkwi prawdopodobnie pień *rawah* ‘pić, poić obficie’; *marwijjah* jest utworzonym *participium hipphil* i znaczy ‘niewiasta, która daje pić, która poi obficie’. Przejście z *marwijjah* w *marijjah*, *marijjam* (z końcówką *-am*, dodawaną do imion własnych, oznaczającą ich zdrobniałość) w *marjam* jest fonetycznie jasne, bo nieraz w językach semickich *w* zanika, szczególnie na początku sylaby, podobnie jak zamiast *jj* mamy nieraz *j* (haplogia). Wobec tego *marjam* znaczyłoby ‘dziewczynka,

kompozytor, Reiner Maria Rilke (1875–1926) – austriacki poeta, Jan Maria Vianney – francuski święty, także w Polsce pisarz Artur Maria Swinarski (1900–1965), Jan Maria Rokita (Grzenia 2002: 231), Jan Maria Jackowski – polityk, św. Maksymilian Maria Kolbe, Bronisław Maria Komorowski – były prezydent.

² Próby objaśnienia imienia Maria mają bardzo długą historię, a rozpoczął je Filon Aleksandryjski. Do dziś naliczono ich ponad 80, przeważnie są one dalekie od naukowego podejścia do zagadnienia (Bubak 1993: 217–219).

która chętnie i obficie poi³. Skądinąd wiemy, że gotowość do dawania pić ze studni ludziom, jak i zwierzętom uchodziła kiedyś za wielką cnotę, stąd wniosek, że można było nadać dzieciom imię, które na tę cnotę wskazywało. Można też *rawah* odczytać w sensie przenośnym ‘pić radość – poić, napawać radością’, stąd wniosek ostateczny – wysnuwa ksiądz A. Klawek – że imię Marjam znaczy ‘dziecko (dziewczynka), którego narodzenie napawa rodziców radością’, że „Maria” „jest *causa nostrae laetitiae*” (Nowy Testament 1975: 149; Fros, Sowa 1995: 398–405; Bubak 1993: 217–219).

Imię *Maria* jest dziś jednym z częściej nadawanych w Polsce, choć nie zawsze tak było, bo przez długie wieki (do XIX w.) było zastrzeżone ze względu na szczególną cześć, jaką otaczano Marię, matkę Jezusa Chrystusa⁴. W XV w. Jan Długosz w swojej kronice, pisząc o śmierci Marii, królowej węgierskiej (siostry królowej Jadwigi), notuje: „nie godzi się żadnej niewieście [...] przybierać imienia *Maria*, które samej tylko Przenajchwalebniejszej Pani naszej służyć powinno”. W Polsce średniowiecznej używano często imion pochodzących od imienia *Maria*, np. *Marianna* i *Maryna* (Grzenia 2002: 231). Z tego powodu księżniczka ruska *Maria*, wychodząc za mąż za *Kazimierza Odnowiciela*, otrzymała imię słowiańskie *Dobrogniewa*. Średniowieczne źródła polskie poświadczają imię *Maria* już w 1167 r. jako *Maryja* (miała je druga żona księcia *Bolesława IV Kędzierzawego*). W większości zapisów średniowiecznych noszą je osoby pochodzące z Rusi Czerwonej, gdzie wśród prawosławnych było nadawane. Istnieją też poświadczenia w postaci zdrobnień, takich jak *Masza* (1387), *Maszka* (1331), *Maruszka* (1437), które również identyfikują osoby pochodzące z Rusi⁵ (Grzenia 2002: 231). Imienia tego zaczęto używać jako chrzestnego od czasów reformacji, początkowo w środowisku protestantów. Katolicy zaaprobowali je jako miano chrzestne dopiero od połowy XVIII w., choć król *Władysław IV* nadał je swojej córce w pierwszej połowie XVII w.⁶. Czasem jeszcze w pierwszej połowie XIX w. imię *Maria* traktowano jako niezwykłe i pretensjonalne, zwyczaj ten zmienia się od drugiej połowy XIX w., wówczas rozpoczyna się okres wielkiej jego popularności.

³ Inni wywodzą je z egipskiego *meri-jam* i tłumaczą ‘ukochana przez Jahwe’, ‘ukochana przez Boga’ lub ‘miłująca Boga’. Wedle Hieronima imię to znaczy „pani” (Bubak 1993: 217–219; Fros, Sowa 1995: 398–405).

⁴ Z tego względu do dziś nie nadaje się u nas imienia w postaci fonetycznej *Maryja*; dotyczy to także imienia *Jezus*.

⁵ W niektórych wypadkach formy te mogą pochodzić od innych imion zaczynających się na *Ma-* (lub *Mar-*: *Małgorzata*, *Marta*, *Marka*) (Malec 2004: 376–377; Bubak 1993: 217–219).

⁶ Miało na to wpływ wiele czynników, np. wzory imiennicze panujące w europejskich rodzinach królewskich; imię to nosiły królowe polskie wywodzące się z rodów francuskich: *Maria Ludwika* i *Maria Kazimiera* (*Marysienka Sobieska*) (Grzenia 2002: 231).

Współcześnie miano to nosi wiele Polek. *Słownik imion współcześnie w Polsce używanych*, opublikowany w 1995 r., a zestawiony na podstawie banku Rządowego Centrum Informatycznego PESEL, podaje według stanu na kwiecień 1994 r., iż imię to jako pierwsze nadano 893 841 dziewczynom⁷. Zgodnie z dawnym podziałem administracyjnym kraju na 49 województw odnotowano miano Maria w poszczególnych województwach ze zróżnicowaną liczbą wystąpień, co jest pochodną gęstości zaludnienia w danym województwie, ale niewątpliwie wpływ na frekwencję występowania tego imienia w różnych obszarach Polski miała też jego popularność w określonych środowiskach i skupiskach ludzi. Dane te są następujące: bialskie (33 041), białkopodlaskie (45 721), białostockie (15 703), bydgoskie (23 630), chełmskie (5281), ciechanowskie (4792), częstochowskie (13 955), elbląskie (8186), gdańskie (30 778), gorzowskie (11 050), jeleniogórskie (13 067), katowickie (98 870), kieleckie (17 442), kaliskie (19 778), konińskie (6734), koszalińskie (9441), krakowskie (45 727), krośnieńskie (20 209), legnickie (13 575), leszczyńskie (11 527), lubelskie (16 635), łódzkie (16 168), łomżyńskie (3340), nowosądeckie (40 241), olsztyńskie (12 158), opolskie (35 848), ostrołęckie (3187), pilskie (10 838), płockie (6151), poznańskie (34 513), przemyskie (18 771), piotrkowskie (8407), radomskie (10 298), rzeszowskie (31 110), siedleckie (5729), skierniewickie (4826), słupskie (7923), sieradzkie (5193), suwalskie (5743), szczecińskie (18 177), tarnowskie (31 043), tarnobrzesckie (17 454), toruńskie (12 253), warszawskie (45 035), wałbrzyskie (19 289), wrocławskie (5965), wrocławskie (29 793), zamojskie (12 869), zielonogórskie (16 472) (SIWU 1995: 269).

Imię Maria ma liczne warianty graficzne: zapis w postaci *Marie* zarejestrowano 49 razy, po jednym w bielskim, bydgoskim, kieleckim, kaliskim, lubelskim, ostrołęckim, siedleckim, tarnowskim, wałbrzyskim, po dwa w: elbląskim, katowickim, koszalińskim, olsztyńskim, poznańskim, piotrkowskim, wrocławskim, po trzy w częstochowskim, gdańskim i krakowskim, pięć w opolskim i aż 11 w warszawskim (kolejno w latach 00: 1, 20: 5, 30: 9, 40: 2, 50: 7, 60: 3, 70: 5, 80: 6, 90: 11, 94: 1); imię *Mary* nadano 31 dziewczynom, 10 notacji w warszawskim, po 4 w gdańskim i szczecińskim, 2 w krakowskim, i po jednej w bialskim, białkopodlaskim, białostockim, ciechanowskim, gorzowskim, kaliskim, koszalińskim, łódzkim, poznańskim, siedleckim i tarnobrzesckim (kolejno: 20: 10, 30: 4, 40: 1, 50: 3, 60: 4, 70: 4, 80: 2, 90: 3); miano *Mari* nosi tylko 7 dziewczynek, katowickie (2),

⁷ Grzenia podaje (dane z 2001 r.), że w Polsce mieszka 928 460 kobiet o tym imieniu, przy czym ok. 220 tys. urodziło się w latach pięćdziesiątych XX w. (2002: 231).

łódzkie (2), nowosądeckie (2), tarnowskie (1), zielonogórskie (1) (kolejno w latach: 20: 1, 30: 3, 40: 1, 60: 1, 80: 1); *Marja* – podobnie 7 dziewczynek: po jednej w białostockim, gdańskim, koszalińskim, ostrołęckim, rzeszowskim, wałbrzyskim i zamojskim (kolejno: 20: 3, 30: 1, 40: 1, 60: 1, 80: 1). Do tego dochodzą warianty pisowniowe, takie jak: *Marii* (1), *Mariia* (2), *Marija* i *Maryja* (2) (SIWU 1995: 269–274). Zwraca uwagę fakt, że jest to jedno z nielicznych imion żeńskich w antroponomii światowej, od którego utworzono derywat paradygmataczny męski *Mario*.

Szczególną popularność imię *Maria* zyskało w Polsce w połowie XX w. – 7,27% wszystkich imion żeńskich⁸; zajmowało wówczas drugie miejsce wśród imion cieszących się powodzeniem do kwietnia 1994 r. (4,35% wszystkich imion żeńskich). Wyprzedziło je w rankingu tylko imię *Anna* (1 152 395 kobiet). Choć dane frekwencyjne ujawniają początkowo wzrost popularności imienia *Maria* w połowie wieku, następnie zaś spadek jego powodzenia, to jednak sytuuje się ono na początku czwartej dziesiątki najpopularniejszych stu imion kobiecych nadawanych w ciągu XX w. (19 625 nosicielek). Względnie stabilna pozycja *Marii* w XX w. załamuje się dopiero w latach 1981–1990, bowiem imię to przesuwa się na 34. miejsce zestawienia stu najpopularniejszych imion kobiecych (Nowik 1998: 59). Zgodnie z tym rejestrem ponad 51% kobiet polskich ma któreś z dwudziestu najczęstszych imion, a 94% któreś ze stu. Na 100 dziewczynek urodzonych w XX w. prawie 20 z nich nazwano imieniem *Maria*, więc częstotliwość użycia tego antroponuimu była ogromna. W latach dziewięćdziesiątych frekwencja nadania tego imienia spada do 0,72% i niżej (Nowik 1998: 63). Renoma imienia *Maria* nie kończy się jednak, obecnie znów zapanowała moda na jego nadawanie⁹. Z kolei ewidencje SIWU pokazują, że największą popularność imię to osiągnęło w latach sześćdziesiątych (219 969 kobiet), por. kolejno: 20: 118 319, 30: 120 137, 40: 140 537, 50: 176 373, 70: 72 325, 80: 22 308, 90: 19 695, 94: 4178 kobiet (SIWU 1995: 268).

Współcześnie imię *Maria* ma różnorodne zdrobnienia: *Marysia*, *Maryśka*¹⁰, *Marysieńka* (archaiczne), *Mari*, *Marynia*, *Maryjka*, *Mania*, *Mańka*, *Maryna* (gwarowe, częste na Podhalu), a także *Maja*, *Maryla*, *Marylka*, a nawet *Rysia* itp.; można ich używać w określonych sytuacjach komunikacyjnych,

⁸ Dane te podaje na podstawie opracowania Krystyny Nowik (1998: 57–72).

⁹ Według danych z siedleckiego USC imię to należy do pierwszej dwudziestki imion nadawanych w latach 2010–2016, dane statystyczne pokazują, że tendencja ta utrzymuje się w całej Polsce.

¹⁰ Imię w tej formie uległo też procesowi apelatywizacji; *maryśką* nazywamy potocznie marihuanę (USJP).

także w funkcji stylizacyjnej. *Deminutivum* od formy oficjalnej tworzy też popularna ostatnio *Maja*, która jest imieniem urzędowym nadawanym w wielu krajach¹¹.

Polska antroponimia może się poszczycić pewną liczbą nazwisk urobionych od podstawowej wersji imienia Maria oraz od jego derywatów. Nie jest ich wiele w porównaniu z innymi antroponimami, np. pochodnymi od imienia Adam czy Jan, jednakże tworzą swoisty krajobraz wariantów z podstawowymi spółgłoskami w części sufiksalnej, charakterystycznymi dla polskiej antroponimii w ogóle (głównie *-k-*, *-s(z)-*, *-c(z)-*): *Mariak*, *Marias*, *Mariasiewicz*, *Mariasik*, *Marik*, *Marijko*, *Marinczak*, *Marisz*, *Marisza*, *Mariuk*, *Marjasik*, *Maryasz* i inne. Na tym tle wyróżniają się nazwiska translokacyjne równe imionom w wersji pełnej lub formom derywowanym, takie jak: *Maria* (15 osób), *Marusia* (33), *Mary* (4), *Maryjka* (41), *Maryjek* (2), *Marynia* (1), *Maryń* (1), *Maryś* (10), *Maryśka* (2) i inne (SNWU VI: 201–221). Kazimierz Rymut w *Nazwiskach Polaków* oprócz powyższych rejestrów notuje kolejne warianty z omawianą bazą leksykalną (łącznie ok. 30 nazwisk), ukazując ich wewnętrzną strukturę językową *Mari-ak*, *Mari-ak+owski*, *Mari-arz*, *Mari-ar-cz+yk*, *Mari-as*, *Mari-asi+ewicz*, *Mari-as+ik*, *Mari-asz*, *Mari-asz+ewski*, *Mari-ewicz*, *Mari-ok* (Śl), *Mari-owski*, *Mari-uk*, *Maryja*, *Maryj-as*, *Maryj-asi+ewicz*, *Maryj-as+ik*, *Maryj-cz+uk*, *Maryj-ek*, *Maryj-ewski*, *Maryj-ka*, *Maryj-ko*, *Maryj-ok* (Śl), *Maryj-osz* (Śl), *Maryj-owski* 1770 (Śl); *Marj-ak*, *Marj-asi+ewicz*, *Marj-as+ik*, *Marj-asz*, *Mary-asz*, *Mary-icz+yn* (Rymut 2001: 70).

Oprócz nazwisk zwraca uwagę repertuar nazw miejscowych lub części miejscowości pochodnych od wariantów imienia Maria, por. *Mariackie* cz. Radomia, dawniej Maryackie al. Maryackie Górki 1881 SG II 714 (od przym. mariacki od kościoła pw. NMP), *Mariak* wś, kal., gm. Sośnie, pierw. Mariendorf 1885 SG VI 145, równoległa nazwa polska Mariak; Mariampol / Maryampol (kilka wsi w całej Polsce, cz. Bydgoszczy, wstawna głoska *-m-* mogła się pojawić pod wpływem nazw typu Adampol); *Mariam-pole* wś, ostroł., niedaleko Różana (im. Maria + pol/-e); *Mariew*, wś, warsz., gm. Stare Babice; oraz *Mariopol* / *Maryopól*, wś, płoc., nazwa w formie

¹¹ Maja (Maya) pierwotnie było używane w Hiszpanii jako zdrobnienie od imienia Maria i do dziś używa się go w takiej funkcji. Zostało utworzone za pomocą przyrostka *-j-* od skróconej formy podstawowej imienia (por. Kaja od Katarzyna). Jak notuje Grzenia, Maja mogła się u nas pojawić jako zapożyczenie, i to z dwóch źródeł, staro- i nowożytnego. W mitologii greckiej imię to nosi jedna z plejad, matka Hermesa, w mitologii rzymskiej – bogini przyrody i matka Merkurego nazywała się Maia (Maiesta), co oznacza ‘dostojna, czcigodna’. Współcześnie jest to imię popularne wśród Polek, z których większość urodziła się po 1970 r. (Grzenia 2002: 222).

złożenia z interfiksem -o-; *Mariowo* i wtórnie utworzona nazwa *Mariówek* (Mariew + -ek). Sporo nazw miejscowych, zwłaszcza położonych w pasie północnym Polski, pochodzi od niem. wersji im. *Maria*, tj. *Marien* (patronki zakonu krzyżackiego), por. *Marienfelde*, cz. Kwidzyna, dawn. wś, elbl. (*Marien* + -felde) i inne: *Marienflied*, *Mariengrund*, *Marienhagen*, *Marienhain*, *Marienhof*, *Marienhöhe*, *Marienkranst*, *Marienland*, *Mariemühle*, *Mariensee*, *Marienspring*, *Marienwald*, *Marienwalde*, *Mariengewelder*, *Marienuiese* – nazwy te po wojnie zastąpiono nazwami polskimi (Rymut 1996–2007: 524).

Przypomnijmy, że imię *Maria* wywodzi się z kanonu biblijnego. Łacina przejęła je z greki w postaci graficznej i fonetycznej *Maria* (*Maryja*, *Marja*), zaś w językach nowożytnych imię ma podobne do pierwotnej formy odpowiedniki: łac., hiszp., port., wł. *Maria*, ang. *Mary*, błr. *Maryja*, *Mar'ja*, *Marylja*, *Marysja*, błg. *Marija*, *Mara*, *Marika*, cz. fr. *Marie*, duń., hol., niem., szw. *Maria*, *Marie*, fiń. *Maija*, *Maaria*, lit. *Marija*, *Maré*, *Maria*, mac. *Marija*, *Mara*, *Marika*, *Mariora*, *Meri*, nor. *Maria*, *Marie*, *Mari*, *Maren*, ros. *Marija*, *Meri*, rum. *Maria*, *Mărioara*, sch. *Marija*, *Mara*, *Marica*, *Mica*, sł. *Mária*, słwn. *Marija*, *Manica*, *Marička*, *Marika*, *Marja*, *Micika*, *Mimi*, ukr. *Marija*, *Mar'ja*, węg. *Mária*, *Marica* (Bubak 1993; Grzenia 2002: 232).

Popularność imienia *Maria* w chrześcijańskim świecie wiąże się z kultem świętych i błogosławionych, które nosiły to imię. Martyrologium rzymskie wymienia trzynaście Marii, ale *Bibliotheca Sanctorum*, omawiająca wszystkie *Marie* czczone w jakimkolwiek czasie, podaje ich blisko dziewięćdziesiąt (Fros, Sowa 1995: 398–405). Wśród nich szczególne miejsce zajmuje Najświętsza *Maria Panna*, *Matka Boża*, znana z Ewangelii i nauki Kościoła, w której odegrała wielką rolę¹². Warto też wspomnieć te święte, które weszły do ogólnego kalendarza liturgicznego oraz święta maryjne obchodzone w polskich diecezjach.

Już 1 stycznia obchodzimy dzień Świętej Bożej Rodzicielki. Jest to pierwsze maryjne święto, wyprzedzające wszystkie inne, także cztery wielkie święta na Wschodzie (Oczyszczenia, Zwiastowania, Wniebowzięcia i Narodzenia). Wspominamy wtedy Bogarodnicę, która odegrała wielką rolę w tajemnicy Narodzenia Chrystusa¹³.

¹² O losach NMP po zesłaniu Ducha Świętego niewiele wiemy. Tradycja historyczna nie jest w tym względzie pewna, opiera się raczej na apokryficznej literaturze, która już u starożytnych nie wzbudzała zaufania. Istnieje też bogata literatura maryjna, która posiada swoich klasyków (Fros, Sowa 1995: 398–405).

¹³ W obrządkach bizantyjskim i syryjskim w dniu 26 grudnia, w koptyjskim 16 stycznia. Na Zachodzie na wspomnienie to przeznaczono wcześniej dzień 1 stycznia: *octava Domini*, czyli oktawę Bożego Narodzenia.

2 lutego obchodzimy święto Matki Boskiej Gromnicznej¹⁴. W Jerozolimie obchodzono je już w V w. i to niezwykle uroczyste – procesją ze światłem, co zapewne było nawiązaniem do ewangelicznego tekstu z Łk 2, 32. Cesarz Justynian I rozpowszechnił je na całe państwo (542). Od X w. datuje się obrzęd święcenia świec, który tak mocno zrósł się później z obyczajem polskim.

11 lutego: Matki Boskiej z Lourdes. Wspomnienie to ustanowione najpierw dla samego Lourdes (1890), następnie dla niektórych diecezji, upowszechnione zostało w Kościele przez Piusa X (1907). Data dzienna nawiązuje do pierwszego objawienia się Niepokalanej Dziewicy Maryi w roku 1858 czternastoletniej dziewczynce nad rzeką Gave. Była to nie tylko pierwsza z wizji, jakich doznała św. Bernadetta, ale także wstęp do ogromnego ruchu religijnego¹⁵.

25 marca: Zwiastowanie Najświętszej Maryi Panny. Także i to święto miało charakter święta Pańskiego. Tajemnicę poczęcia Boga – Człowieka obchodzono początkowo w adwencie. Potem pojawiło się w Efezie (ok. 500 r.) jako osobne święto, które zharmonizowano z terminem Bożego Narodzenia. W obrządkach wschodnich nosiło nazwę Zwiastowania Pańskiego. Przez długi czas z terminem święta wiązano nabożne mniemanie, że Chrystus umarł tego samego dnia, w którym narodził się z Maryi Dziewicy.

3 maja: Matki Boskiej Królowej Polski¹⁶. Świadomość, że Matka Boża jest Królową Polski nabrała szczególnej siły w czasie rozbiorów i zespoliła się z innym narodowym wydarzeniem – z rocznicą Konstytucji 3 maja. W ten dzień Polacy tłumnie garnęli się do kościołów, aby modlić się za Ojczyznę¹⁷. Ostatecznie osobne oficjum i formularz mszalny wydano

¹⁴ W czterdzieści dni po Bożym Narodzeniu od niepamiętnych czasów obchodzono pamiątkę przybycia Dziecięcia Jezus do świątyni jerozolimskiej. Gdy termin święta Bożego Narodzenia nie był jeszcze ujednolicony, tajemnicę tę obchodzono 14 lutego (Fros, Sowa 1995: 398–405).

¹⁵ <<http://www.warszawa.franciszkanie-warszawa.pl/11-lutego-wspominamy/>>, dostęp: 06.12.2020.

¹⁶ W kalendarzu chrześcijańskim jest sporo świąt, które powstały dla uczczenia szczególnej opieki Matki Najświętszej w różnych miejscach świata (Sabaudia, Korsyka, Gwadelupa itd.). Świąta te początek swój zawdzięczają złożonym ślubom i obchodzono je dla wyrażenia Marii wdzięczności za łaski uzyskane za Jej przemożną przyczyną. Można je nazwać świętami patronalnymi Matki Najświętszej. Pośród licznych świąt nie ma takiego, które by zdobyło taką rangę i uznanie w społeczeństwie jak Uroczystość Matki Boskiej Królowej Polski (por. zapiski Długosza, śluby Jana Kazimierza – uznanie Maryi za Panią i Królową, 1656 r.). Ta świadomość rozrastała się przez wieki, odnajdywała nowe motywy u wieszczów i mistyków (włoski jezuita o. Marcinelli), także w arcydziełach narodowej literatury, była bodźcem do wytrwania w czasach rozbiorów (Fros, Sowa 1995: 404).

¹⁷ Arcybiskup Bilczewski, wyczuwając potrzebę chwili, zwrócił się do Stolicy Apostolskiej z prośbą o ustanowienie święta Królowej Polski. Dla diecezji lwowskiej i przemyskiej

w 1930 r. Do nowej godności święto podniósł Jan XXIII, ogłaszając NMP Królową Polski, patronką i niebieską opiekunką narodu (1962) (Fros, Sowa 1995: 404–405).

31 maja: Nawiedzenie Najświętszej Maryi Panny¹⁸. Wprowadzili je franciszkanie w 1263 r. w dniu 2 lipca, tuż po oktawie św. Jana Chrzciciela. Bonifacy IX rozpowszechnił je w 1398 r. na cały Kościół. Rozporządzenie zaczęło jednak praktycznie obowiązywać dopiero po soborze w Bazylei (1441). Obecnie jest to święto ruchome przypadające między Zwiastowaniem a Narodzeniem św. Jana.

16 lipca: Matki Boskiej Szkaplerznej. Święto to wyrosło z tradycji i pobożności karmelitańskiej. Głosi to zresztą sama oficjalna jego nazwa: Matki Boskiej z Góry Karmel. Pojawiło się dopiero w XIV w. i było wyrazem wdzięczności za przezwyciężenie trudności, z jakimi wówczas zmagał się zakon karmelitów. Z czasem skojarzono je ze słynnymi wizjami karmelity św. Szymona Stocka i z zapoczątkowanym przez niego nabożeństwem szkaplerzowym¹⁹.

5 sierpnia: Matki Boskiej Śnieżnej. Wspomnienie to wiąże się ściśle z poświęceniem jednego z najstarszych kościołów dedykowanych Matce Bożej: Bazyliki Sykstusa i Liberiusza w Rzymie, zwanej Bazyliką Matki Boskiej Większej. Sykstus III (432–440) uczcił tą budowlą zakończenie soboru efeskiego i ogłoszenie na nim dogmatu wiary prawdy o Bożym Macierzyństwie Marii²⁰.

15 sierpnia: Wniebowzięcie Najświętszej Marii Panny. Główne święto maryjne, najpopularniejsza data imienin Marii. Przejście do nieba MB odpowiada chrześcijańskiemu pojęciu *dies natalis*, które odegrało ważną rolę w kulcie męczenników, a potem także w kulcie świętych wyznawców²¹.

prośbę tę zaaprobowano w 1908 r. Ponowił ją później cały episkopat Polski. Kongregacja Obrzędów przychyliła się do niej w dekrete z 12 października 1923 r. (Fros, Sowa 1995: 405).

¹⁸ Również to święto wywodzi się z religijnej obyczajowości chrześcijańskiego Wschodu. Na Zachodzie przyjęło się stosunkowo późno (Fros, Sowa 1995: 401).

¹⁹ Istotą tego nabożeństwa była idea przyodziania się w miłą Marii szatę – szczególny znak przynależności do Niej, a zarazem oddanie się Jej w opiekę i wyrażenie pełnej ufności we wstawiennictwo oraz zmiłowanie świadczony żywym i umarłym (Fros, Sowa 1995: 401).

²⁰ Nazwa bazyliki *ad nives* pojawiła się później, zrodziła się z legendy: bazylika powstała w miejscu wskazanym patrycjuszowi Janowi przy pomocy śniegu, który spadł w sierpniowe upały. Od XIV w. poświęcenie bazyliki czczą inne kościoły Rzymu. Pius V rozpowszechnił ją na cały Kościół. Święto przetrwało do naszych czasów (Fros, Sowa 1995: 401).

²¹ Trudno jest ustalić, kiedy zaczęto obchodzić to święto i kiedy umieszczono je w kalendarzu w dniu 15 sierpnia. W V w. znano je już w Jerozolimie, gdzie Kościół upamiętniał Zaśnięcie Najświętszej Marii Panny. Taką też nazwę miało to święto na Wschodzie, prawdopodobnie dzięki dekretowi cesarza Maurycego (582–602). Istnieją dowody na to, że w połowie VII stulecia obchodzono Zaśnięcie w Rzymie. Święto upowszechniło się w VIII w. za czasów Karola Wielkiego (Fros, Sowa 1995: 402).

Ukoronowaniem powolnej, ale stałej ewolucji wiary na ten temat było ogłoszenie przez Piusa XII dogmatu o wniebowzięciu (1950). Święto wrosło mocno w obyczaj polski i zrodziło u nas żywy ruch pielgrzymkowy oraz liczne zwyczaje ludowe. Często zwie się tę uroczystość świętem Matki Boskiej Zielnej, co wiąże się ze zwyczajem święcenia ziół polnych. Wiele kościołów na ziemiach polskich było budowanych pod tym właśnie wezwaniem.

22 sierpnia: Najświętszej Marii Panny Królowej. Od zawsze Najświętszą Pannę zwano Panią i Królową. Tytuły te wynikały z rozpamiętywania wysokiej godności Bogarodzicy. Za pontyfikatu Piusa XI zaczęto uroczystość obchodzić święto Chrystusa Króla. Specjalne święto dla uczczenia królewskiej godności Matki Najświętszej ustanowił jednak dopiero Pius XII (1955). Na obchód przeznaczono wówczas ostatni dzień maja. W kalendarzu liturgicznym w 1969 r. wspomnienie to przeniesiono na 22 sierpnia²².

26 sierpnia: Matki Boskiej Częstochowskiej. To święto wyrosło z tej samej tradycji, co święto Matki Bożej Królowej Polski. Obraz czczony w Częstochowie od 1382 r. był przez lata głównym ośrodkiem narodowego kultu. Według ogólnej opinii stolicą Marii jako Królowej Polski jest Jasna Góra. Ugruntowała to przeświadczenie obrona klasztoru i sanktuarium przed Szwedami (1655) i jej moralne znaczenie dla przełomu militarno-politycznego w dziejach „potopu”. Uroczyste koronacje obrazu, bogate wota, którymi go przyozdabiano, pielgrzymki odbywane do Częstochowy przez królów i wszystkie stany, powszechne wreszcie przeświadczenie o świętości ośrodka, który uszanować musieli zaborcy i okupanci – wszystko to zwiększyło znaczenie kultu Marii w życiu narodu. Samo święto pojawiło się dopiero w roku 1904, zaś rozpowszechniło na wszystkie diecezje od 1956 r.

8 września: Narodzenie Najświętszej Maryi Panny. Dzieje święta wywodzą się z tego samego nurtu, co historia święta Wniebowzięcia. Jego początków należy szukać w Jerozolimie, gdzie już w V w. obchodzono uroczystość poświęcenia bazyliki Najświętszej Panny – *ubi nata est* – w miejscu urodzenia jej patronki. W VII w. obchodzono Narodzenie Matki Najświętszej w Bizancjum i Rzymie, gdzie było już dobrze znane za Sergiusza I (687–701), pochodzącego ze Wschodu. To jedno z czterech głównych świąt maryjnych²³, które ze względu na rozpoczynające się we wrześniu siewy w Polsce nosi nazwę matki Boskiej Siewnej.

²² W ten sposób lepiej podkreślono związek między tytułem Królowej a chwałą Wniebowzięcia. Upamiętnia je także ikonografia maryjna obejmująca razem zaślnięcie NMP i jej ukoronowanie w niebie (Fros, Sowa 1995: 402).

²³ W tym samym dniu obchodzą je Syryjczycy, a Koptowie świecą je 7 września (Fros, Sowa 1995: 402).

15 września: Matki Boskiej Bolesnej. Święto to wyrosło ze znacznie wcześniejszego nabożeństwa, którego ślady odkrywamy w chrześcijańskiej starożytności, jako wspomnienie boleści Matki u stóp krzyża w czasie Męki Pańskiej. Jego odrębność zaznaczyła się wyraźnie w środowiskach monastycznych XII stulecia. Do rozpowszechnienia nabożeństwa przyczynili się św. Bernard i cystersi. W 1423 r. na synodzie w Kolonii mówiono już o boleściach Matki Najświętszej, ale nie wymieniano jeszcze ich liczby. Wtedy zaczęto obchodzić to święto w piątek po pierwszej niedzieli Męki Pańskiej²⁴.

7 października: Matki Boskiej Różańcowej. Jak wiele innych świąt chrześcijańskich, także to powstało z obchodu bractwa różańcowego, a rozgłosu nadało mu zwycięstwo nad flotą turecką pod Lepanto (1571), które się z tym obchodem zbiegło, a które przypisywano gorącym modłom zanoszonym przez bractwo. Pius V kazał obchodzić je jako święto Matki Bożej Zwycięskiej. Grzegorz XIII rok później ustanowił dla bractw i sanktuariów różańcowych osobne święto Matki Boskiej *de Rosario*. Na cały Kościół rozpowszechnił je Klemens XI na wieść o zwycięstwie nad Turkami (1716)²⁵.

21 listopada: Ofiarowanie Najświętszej Maryi Panny. Scena ofiarowania, tak jak ją przedstawia bogata ikonografia, np. obraz Tycjana, nie znajduje oparcia w pismach kanonicznych. Mówią o niej apokryfy, zwłaszcza *Protoewangelia Jakuba* (koniec II w.). Jest to opowiadanie o tym, jak Joachim i Anna ofiarowują trzyletnią dziewczynkę w świątyni jerozolimskiej Bogu, odtąd poświęci się Ona służbie Panu. Wschód z radością przyjął tę wieść i wcześniej uczynił osobnym świętem²⁶. Data pochodzi z czasu wyświęcenia nowego kościoła pw. Matki Najświętszej w Jerozolimie za Justyniana I. O popularności święta świadczy ogromna liczba homilii, którą znamy z patrologii greckiej. Na Zachodzie święto nie było znane, pojawiło się dopiero w późnym średniowieczu²⁷.

²⁴ Pojawiły się też wzmianki o siedmiu boleściach, które odpowiadały ówczesnym skłonnościom do matematycznego wyliczania rozmaitych tajemnic. Apostołami tej formy nabożeństwa stali się zwłaszcza serwici, którzy czcili też siedem radości Najświętszej Panny. Jest to jedyne święto Matki Boskiej Bolesnej w kalendarzu rzymskim. Dawne wspomnienie w wielkim poście, dla uniknięcia podwójnego obchodu, zostało pominięte w reformie liturgicznej z 1969 r. (Fros, Sowa 1995: 403).

²⁵ Pius X wspomnienie MB Różańcowej przeniósł na 7 października (Fros, Sowa 1995: 403).

²⁶ W Jerozolimie istniało już w VI w., o czym wspomina Jan Damasceński (Fros, Sowa 1995: 403).

²⁷ Wiąże się to z wizytą kanclerza króla Cypru francuskiego rycerza Filipa z Mazières, który przybył na dwór papieski w Awinionie w 1340 r. i nalegał na odprawienie osobnej mszy świętej o ofiarowaniu Matki Najświętszej. Odtąd przyjęła się na całym Zachodzie. Stała się też popularna w środowiskach zakonnych. Święto rozpowszechniło się na cały Kościół dzięki Sykstusowi V (Fros, Sowa 1995: 403).

8 grudnia: Niepokalane Poczęcie Najświętszej Maryi Panny. Historia tego maryjnego święta, dzisiaj jednego z większych, jest bardzo długa i przypomina dzieje samej prawdy w Niepokalanym Poczęciu. Na Wschodzie już w VIII w. istniało wiele śladów obchodów „Poczęcia Marii”, które zwie się też Poczęciem św. Anny. Obchodzono je przez długi czas 9 grudnia²⁸. Rozpowszechnił je sobór bazylejski na cały Kościół w 1437 r. Dalszym etapem w rozwoju święta i dogmatu były decyzje Sykstusa IV, papieża-franciszkanina, który zalecił i obdarował je nowymi przywilejami. W 1708 r. Klemens XI zaliczył święto Poczęcia NMP do świąt wolnych od pracy, a w roku 1854 Pius IX ogłosił dogmat Niepokalanego Poczęcia.

Imię Maria nosiło w przeszłości i nosi wiele sławnych Polek, np. Maria Leszczyńska (1703–1768), córka króla Stanisława Leszczyńskiego, żona króla francuskiego Ludwika XV, królowa Francji; Maria z Czartoryskich, księżna Wirtemberska (1768–1854), pisarka; Maria Szymanowska (178–1831), pianistka, kompozytorka, matka Celiny, żony Adama Mickiewicza, Maria Kalergis (1822–1874), pianistka-amatorka, miłość C. K. Norwida; Maria Konopnicka (1842–1910), pisarka, poetka; Maria Rodziewiczówna (1863–1944), pisarka; Maria Skłodowska-Curie (1867–1934), uczona, fizyk, chemik, laureatka Nagrody Nobla; Maria Przybyłko-Potocka (1871–1944), aktorka; Maria Dułęba (1881–1959), aktorka; Maria Dąbrowska (1889–1965), pisarka; Maria Jasnorzewska-Pawlikowska (1891–1945), poetka; Maria Chwalibóg – aktorka; Maria Czubaszek – autorka tekstów, satyryk; Maria Fołtyn – śpiewaczka i reżyser spektakli operowych; Maria Janion – historyk literatury; Maria Kuncewiczowa i Maria Nurowska – pisarki; Maria Pakulnis i Maria Seweryn – aktorki. Nie brak postaci o tym imieniu w historii i kulturze europejskiej, jak np. Maria Stuart (1542–1587), królowa Szkocji i Francji, skazana przez sąd i ścięta; Maria Medycejska (1573–1642), królowa Francji; Maria Teresa (1717–1780), cesarzowa Austrii, inicjatorka rozbiorów Polski; Maria Antonina (1755–1793), córka Marii Teresy, królowa Francji; Maria Callas (1923–1977), śpiewaczka; Maria Kazimiera d’Arquien (Marysieńka) – żona króla Jana III Sobieskiego; Meryl Streep – aktorka i inne. Nie może zabraknąć w tym znakomitym gronie słynnych językoznawczyń: Marii Karpluk, Marii Malec, Marii Wojtak, Marii Załęskiej, Łucji Marii Szewczyk, Marii Krauz, Marii Bloch-Trojnarno i oczywiście wspaniałej Marii Biolik.

²⁸ Cesarz Manuel I Komnenos przyznał mu rangę niemal państwową w 1166 r. Liturgiczny Kult Niepokalanej zaświadcza dopiero mszał Leofrika z XI w., który harmonizuje z anglosaskim kultem na rzecz Niepokalanej w Anglii, następnie Normandii i Francji. Mimo sprzeciwów znanych myślicieli, np. Tomasza z Akwinu, święto zdobyło uznanie i obdarzone zostało odpustami (Fros, Sowa 1995: 404).

Z literatury pięknej znane są: Maria Stuart z tragedii Vitorio Alfieriego (1801), Maria Antonina z powieści *Naszyjnik królowej* Aleksandra Dumasa ojca oraz innych dzieł, np. Fredricha Schillera (1850), Juliusza Słowackiego (1830) czy Björnstjerne Björnsona (1864). Z polskiej literatury znamy Marię, tytułową postać pierwszej polskiej romantycznej powieści poetyckiej Antoniego Malczewskiego (1825), Marię z *Pożegnania z Marią* Tadeusza Borowskiego, Marysię z opowiadania *O krasnoludkach i sierotce Marysi* Marii Konopnickiej i inne. Maria była też bohaterką utworów muzycznych, np. opery Henryka Melcera (1904) czy opery Romana Statkowskiego (1906), opartych na *Marii* Malczewskiego, filmów (Maryna w filmie *Janosik* czy Marusia z filmu *Cztery pancerni i pies*) oraz dzieł malarskich, por. portrety: królowej Marysieńki w Wilanowie autorstwa Claude Callota i Martina Altomonte, Marii Antoniny pędzla Vigée-Lebruna, Marii Leszczyńskiej wykonany przez Luisa Tocqué, Marii Ludwiki Justusa van Egmonta (Muzeum Narodowe w Warszawie) i inne. Warto też wspomnieć o licznych wizerunkach Marii Magdaleny w średniowiecznej rzeźbie, witrażach i freskach²⁹ (Kopaliński 2003: 729).

Na koniec rozważań o imieniu Maria warto odnieść się do pewnych stereotypów, wróżb czy spostrzeżeń, zawartych w książce Iwony Huchli *Księga imion na trzecie tysiąclecie* (2000: 274–275), w których autorka charakteryzuje Marię jako osobę dążącą do doskonałości, do osiągnięcia mistrzostwa, do wykroczenia poza granice tego, co zwykle i pospolite. Dążenie to dotyczy zarówno spraw codziennych, jak i sfery duchowej. Maria podchodzi w sposób perfekcyjny i odpowiedzialny do wszystkich zadań, jakich się podjęła, nie znosi rozwiązań połowicznych, tępi bylejakość i prowizorkę. Zachowuje się także bez zarzutu, jest spokojna i rozsądna. W sprawach ducha natomiast pociąga ją wszystko, co tajemnicze, ulotne i magiczne. Jest dziewczyną subtelną, obdarzoną szóstym zmysłem, ogromną intuicją, postępującą zgodnie z własnym sumieniem, kieruje się sprawiedliwością i dążeniem do prawdy, stara się nie łamać danego słowa. Zarówno sobie, jak i innym stawia wysokie wymagania, ale znana jest z wielkiego serca, zawsze otwartego dla potrzebujących pomocy. Hobby Marii to parapsychologia, plastyka, śpiew; zawód: przedszkolanka, nauczycielka, pielęgniarka; szczęśliwy dzień: poniedziałek; kolor: błękitny; kamień: akwamaryn; roślina: niezapominajka; owoc: mango. Imieniny Marii obchodzimy wielokrotnie w roku³⁰.

²⁹ Przedstawiano ją zwykle jako pokutnicę w scenie mycia nóg, scenie w ogrójcu, przy ukrzyżowaniu i pogrzebie, często jako rudowłosą niewiastę (por. Botticelli, Tycjan, Criveli, Correggio, Rubens, Corot, Delacroix) (Kopaliński 2003: 729).

³⁰ 1 I, 17 I, 23 I, 2 II, 11 II, 20 III, 24 III, 25 III, 2 IV, 6 IV, 9 IV, 14 IV, 26 IV, 28 IV, 3 V, 7 V, 9 V, 24 V, 25 V, 29 V, 30 V, 31 V, 2 VI, 3 VI, 8 VI, 13 VI, 27 VI, 1 VII, 2 VII, 5 VII, 6 VII, 16 VII, 17 VII, 22 VII, 29 VII, 2 VIII, 4 VIII, 5 VIII, 15 VIII, 22 VIII, 26 VIII, 8 IX, 12 IX,

Imię Maria jako swoiste świadectwo naszej wiary w Boga jest zawsze obecne w dyskursie chrześcijańskim. Wielowiekowa „pozajęzykowa natura” tego imienia stała się nośnikiem informacji, a nawet ładunku emocjonalnego związanego z chrześcijaństwem i kultem Matki Boskiej. Imię to ma liczne odniesienia kulturowe i interpretacyjne w wielu przestrzeniach dawniej i dziś.

Skróty bibliograficzne

- SIWU – K. Rymut: *Słownik imion współcześnie w Polsce używanych*. Kraków 1995.
 SNWU – K. Rymut: *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*. T. I–X. Kraków 1992–1994.
 SSNO – *Słownik staropolskich nazw osobowych*. Red. W. Taszycki. T. I–VI. Kraków 1965–1983.
 USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Red. S. Dubisz. T. 2: H–M. Warszawa 2003.

Inne skróty

- al. – aleja
- cz. – część
- elbl. – elbląskie
- gm. – gmina
- im. – imię
- kal. – kaliskie
- ostrol. – ostrołęckie
- pierw. – pierwotnie
- płoc. – płockie
- poł. – połowa
- por. – porównaj
- przym. – przymiotnik
- warsz. – warszawskie
- wś – wieś
- ang. – angielskie
- bułg. – bułgarskie
- białr. – białoruskie
- cz. – czeskie
- duń. – duńskie
- fiń. – fińskie
- fr. – francuskie
- hiszp. – hiszpańskie
- hol. – holenderskie
- lit. – litewskie
- łac. – łacińskie
- mac. – macedońskie
- niem. – niemieckie
- nor. – norweskie

15 IX, 24 IX, 7 X, 11 X, 17 X, 7 XI, 11 XI, 15 XI, 16 XI, 21 XI, 24 XI, 30 XI, 8 XII, 10 XII, 15 XII, 18 XII (Huchla 2000).

port.	–	portugalskie
ros.	–	rosyjskie
rum.	–	rumuńskie
sch.	–	serbsko-chorwackie
sł.	–	słowackie
słwń.	–	słoweńskie
szw.	–	szwedzkie
ukr.	–	ukraińskie
węg.	–	węgierskie
wł.	–	włoskie

Literatura

- Bubak J. (1993): *Księga naszych imion*. Wrocław.
- Fros H., Sowa F. (1995): *Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*. Kraków.
- Grzenia J. (2001): *Nasze imiona*. Warszawa.
- Grzenia J. (2004): *Słownik imion*. Warszawa.
- Huchla I. (2000): *Księga imion na trzecie tysiąclecie*. Wrocław.
- Kopaliński W. (2003): *Słownik mitów i tradycji kultury*. Warszawa.
- Malec M. (1994): *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*. Kraków.
- Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*. (1996–2007). T. I–VII. Red. K. Rymut. Kraków.
- Nowik K. (1998): *Zmiany frekwencyjne w zasobie imion w Polsce powojennej*. [W:] *Najnowsze przemiany nazewnictwa*. Red. E. Jakus-Borkowa, K. Nowik. Warszawa.
- Nowy Testament*. Poznań 1975.
- Rymut K. (1991): *Nazwiska Polaków*. Wrocław.
- Rymut K. (1999–2001): *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*. T. I–II. Kraków.

Strona internetowa

<http://www.warszawa.franciszkanie-warszawa.pl/11-lutego-wspominamy/>

